

не чује никад ни од кога да и пориче или оправдава.” - То је сасвим умесно речено у таквој науци, као што је математика, где се не да обично ништа наводити, кад би се питање преокренуло.

Својство доказне снаге, математичких истина, лежи у томе, што су сви докази на једној страни, нема ту приговора, ни обарања приговора. Али истина једне ствари о којој може бити различитих мњења, зависи од равнотеже разлога, који су за и против. И у самим природним наукама, могу се различито тумачити једне исте појаве. На место теорије кретања, коме је средина земља, може се поставити теорија кретања, коме је средина сунце; на место теорије о кисеонику, теорија о флогистону; и мора се доказати, зашто она друга теорија не може важити; али док се ово не докаже, док не знамо како се доказује, дотле ми не разумемо разлоге свом мњењу. Вратимо се сада тако исто замршеним задацима, етике, религије, политике, науке о друштвеним односима, науке о појединим струкама живота; у свим тим наукама лежи три четвртине снаге разлога, за свако питање, које се напада- у обарању разлога, који подупиру том противном мњењу.

Говори се за једног, од највећих говорника у старом времену, да је разлоге, које су му наводили противници, тако исто а и још ревносније испитивао, него своје сопствене.

Оно што је чинио Цицеро, кад је хтео да успе својим говором, то исто треба да чине сви они, који хоће скроз и скроз да прозру истину једне ствари. Ко разуме да схвати ствар, само са свог гледишта, тај но то добро не разуме. Оно може бити, да су му разлози добри, и да их нико не би могао оборити, али кад он није у стању, оборити противничке разлоге, кад их он и не познаје онда он нема повода да претпостави своје мњење туђем. И што се у таквом случају може још најпаметније учинити, јесте то да човек одложи изрицање свог мњења. Није ли му то довољно, то он онда ради или по заповести, или се, као што то људи највише чине, прилази оној странци која му највише одговара.

Али није довољно, да човек чује разлоге својих противника од свог учитеља, како и он наводи и како их он оповргава. То се не зове онда продрети у разлоге и дозвати их памети. Човек се мора упознати са том разлозима, преко оних лица, који заиста верују у њих, који озбиљно чине све да их бране; јер другачије никад човек неће доћи у оној мери до истине да постане сам способан, да јој погледа у очи и да победи све тешкоће.

Деведесетдеветоро међу стотином такозваних образованих људи, налазе се у овом положају и онда, када знају течно наводити разлоге свом мњењу.

Они могу умесно судити али могу тако исто погрешити, а да не посумњају да су погрешили, јер они не могу да се поставе, у мисли иако мислећи, не могу да расуде оно, што би противници могли навести- с тога дакле, не могу као што ваља знати ни своје рођено мишљење. Они не познају оне стране једне ствари, које остале разјашњавају и правдају, не знају разлоге, са којих се противна факта узајамно подупиरे, са којих заслужује један узорак, да се претпостави другом, који се чини да је исто тако снажан.- Такви људи не познају истину, са оних страна које су пресудне, и које опредељују пресуду сваког правог познаваоца тих ствари; и заиста нико не може то дознати ако не посматра ствар са обе стране брижљиво и незаузето, ако не промери безпристрасно разлоге, које наводи и једна и друга страна. Ово правило тако је важно, за право разумевање свих човечанских и моралних питања, да би ваљало свуда, где каква важна истина нема